

Portugalští a španělští trosečníci 16. století a jejich vyprávění

Jaroslava Marešová

Technická univerzita v Liberci

Španělská a portugalská vyprávění o ztroskotáních tvoří součást obrovského korpusu různorodých děl, která vznikala v 16. století v souvislosti se zámořskými plavbami. Události konce 15. a 16. století s sebou nesly nutnost informovat, k psaní se tak dostalo mnoho lidí různého vzdělání a povolání: námořníci, vojáci, obchodníci, duchovní, někdy také obyčejní cestující.¹ Zámořské plavby tedy přinesly mimo jiné i *pisatelský boom*. Výjimečnost vyprávění o ztroskotáních bývá spatřována především v tom, že na rozdíl od jiných děl tohoto období v nich zámořské plavby nejsou oslavovány, ale je o nich pojednáno jako o velmi riskantních podnicích, během nichž lze ztratit úplně všechno. „Vzpomínka na ten případ [ztroskotání] by měla stačit k tomu, abychom nepovažovali chudobu za takové zlo, pro něž bychom museli opustit Boha, bližní, vlast, rodiče a sourozence, přátele, ženy a děti ...“² Ani chudý život ve vlasti by neměl být důvodem vydat se na moře lehkomyšlně a s vidinou snadného dosažení lepších životních podmínek — tak ve svém vyprávění varuje své současníky Manoel de Mesquita Perestrelo, portugalský mořeplavec, který přežil ztroskotání lodi São Bento u jihozápadního pobřeží Afriky roku 1553. Podobná varování se ve vyprávěních o ztroskotáních objevují poměrně často, stejně jako líčení bezcennosti drahého zboží a luxusních předmětů po ztroskotání, nebo popisy divoké krajiny obývané krutými domorodci. Vyprávění o ztroskotáních tedy přinášejí demytizující diskurs³ a jeví se jako „antiepo-peja“ zámořských plaveb:⁴ právě tento rys na nich bývá nejčastěji oceňován.

Vyprávění o ztroskotáních můžeme označit za specifickou skupinu cestopisů, protože se v nich objevují prvky charakteristické pro novověké cestopisy: cesta není pouze jejich tématem, je především řadícím principem vyprávění; důležitou roli v těchto vyprávěních hrají popisy navštívených oblastí, ale zároveň se v nich dostává

1 Vydrová 1996, s. 21. Obyčejným cestujícím byl pravděpodobně např. Manoel Rangel, který jako jeden z mála přežil ztroskotání lodi Conceição u písečného atolu Peros Banhos v Indickém oceánu v roce 1555 nebo 1557. Rangelovo vyprávění zařadil jako třetí vyprávění Gomes de Brito do své sbírky.

2 Mesquita Perestrelo 1564, s. 16.

3 Pastor 1993.

4 Koiso 2004, s. 38.

OPEN ACCESS

do popředí postava cestovatele a jeho osobní zkušenost; ve vyprávěních o ztroskotáních se také objevují fantastické prvky, které jsou dědictvím středověkých cestopisů, někdy však na jejich místo nastupují popisy překvapivých skutečností v nově objevených územích. Jezuita Gaspar Afonso, který se v roce 1590 vydal z Portugalska do Japonska, ale nakonec strávil tři roky v různých částech Jižní Ameriky a Karibiku, ve svém vyprávění věnuje mnoho prostoru popisům brazilské přírody a vedle popisů neexistujících, fantastických stvoření (např. ptáka, který se mění v motýla) zařazuje popisy skutečných, v jeho době však málo známých zvířat Ameriky (např. lenochoda).⁵

Cestopis lze chápat jako žánr do určité míry paralelní k autobiografii.⁶ Snad by bylo přehnané tvrdit, že cestopis je autobiografií omezenou na dobu cesty,⁷ ale některé prvky charakterizující cestopis lze stejně dobře pokládat za prvky určující autobiografický diskurs: s autobiografickým principem novověké cestopisy pojí důraz na očitě svědectví a ústřední postavení cestovatele, který je zároveň protagonistou a vypravěčem. Mnozí autoři zpráv a vyprávění o cestách, ať už úspěšných či neúspěšných, v 16. století měli navíc k psaní praktické pohnutky: často chtěli nebo museli obhajovat svá rozhodnutí na výpravách, chtěli poukázat na své zásluhy a žádali o odměnu nebo funkci na dalších expedicích a plavbách. V jejich dílech se tedy odráží snaha představit se v co nejlepším světle, takže někdy věnují více prostoru líčení vlastních činů než popisu prostředí.

Portugalských vyprávění o ztroskotáních existuje z 16. století asi patnáct. Z nich pak v 18. století sestavil Bernardo Gomes de Brito slavnou sbírku *Tragické námořní příběhy* (*História Trágico-Marítima*), jež obsahuje dvanáct příběhů, mimo jiné i obě výše zmíněná vyprávění. Španělská vyprávění o ztroskotáních existují nejméně dvě: slavné dílo Álvara Núñeze Cabezy de Vaca vydávané pod názvem *Ztroskotání* (*Naufragios*) a dopis zřejmě z roku 1536 autora známého pod označením Maestre Juan, který však zůstal nevydán až do 19. století. Na rozdíl od španělských vyprávění, v nichž se popisují námořní katastrofy v Karibiku a Mexickém zálivu, většina portugalských vyprávění pojednává o ztroskotáních, která se odehrála buď u pobřeží Afriky, nebo v Indickém oceáně.

Jednotlivá vyprávění o ztroskotáních jsou si poměrně podobná. Přestože mnohé podobnosti vycházejí z povahy vyprávěných událostí a ze zážitků autorů na dlouhých nezdařených plavbách, lze je také považovat za dědictví tradice středověkých cestopisů, na něž vyprávění o ztroskotáních navazovala. Podobnosti mezi portugalskými vyprávěními o ztroskotáních můžeme navíc pokládat za důsledek velkého vlivu vůbec prvního portugalského vyprávění o ztroskotání, které pojednává o zkáze lodi São João roku 1552 u mysu Dobré naděje. Toto anonymní vyprávění, které vyšlo mezi lety 1554 a 1556, se stalo velmi oblíbeným a mnozí další autoři druhé poloviny 16. století, kdy se odehrálo nejvíce námořních katastrof, například již citovaný Mesquita Perestrelo, na ně navazovali. Španělská vyprávění o ztroskotáních jsou starší než vyprávění portugalská, nelze však dokázat, že by portugalská vyprávění starší španělské texty znali.

Všechna vyprávění o ztroskotáních sdílí několik základních znaků: jsou v nich časté popisy navštívených oblastí, do nichž se někdy mísí fantastické prvky; dále

5 Afonso 1984, s. 35.

6 Goertz 1994, s. 34–35.

7 Guzmán Rubio 2011, s. 115.

v nich pochopitelně velkou roli hrají líčení samotného ztroskotání, stavů nouze a nedostatku po něm, autoři tedy využívají tragického potenciálu příběhů; nezanedbatelný význam mají také komentáře vypravěčů, v nichž poučují a varují další cestovatele před možnými nástrahami plaveb; ve většině vyprávění o ztroskotáních lze také najít pasáže, v nichž autoři vyzdvihují své zásluhy a připisují si významnou roli na vyprávěných událostech. Podle toho, který z těchto prvků ve vyprávěních převládá, lze navrhnout typologii těchto příběhů. Maria Alzira Seixo rozlišuje vyprávění s převládajícím popisným diskursem (např. dopis jezuita Gaspara Afonsa nebo Maestra Juana), vyprávění s převládajícím tragickým diskursem (např. vyprávění o lodi São João nebo Mesquitovo vyprávění) a vyprávění s převládajícím poučným diskursem (sem bychom mohli také zařadit Afonsovo vyprávění).⁸ Tuto typologii je však nutno doplnit o vyprávění s převládajícím diskursem automytizacním, protože nejvýraznějším prvkem některých vyprávění je skutečně ústřední postavení protagonisty, který je zároveň vypravěčem. Za takové můžeme považovat dílo Álvara Núñeze Cabezy de Vaca.

Význam Núñezova vyprávění pro španělskou a hispanoamerickou literaturu, k jejímuž počátkům dnes bývá řazeno, je srovnatelný s významem portugalského vyprávění o lodi São João pro literaturu portugalskou. Na Núñezovo vyprávění sice přímo nenavazovali další autoři a nestalo se tedy počátečním článkem určité tradice, jak tomu bylo v případě anonymního portugalského příběhu, ale převyprávění Núñezova případu jeho současníky, především kronikáři, dokládají, že jeho dílo vzbudilo zájem a ohlas.

Jedním z výrazných rysů vyprávění o ztroskotáních (ale totéž by se dalo říci o dalších dílech tohoto období) je jejich intertextuální rozměr: autoři portugalských vyprávění na sebe někdy přímo odkazují a přebírají obrazy a motivy jeden od druhého, někdy existuje více vyprávění od různých autorů o týchž událostech (např. ztroskotání lodi São Paulo z roku 1561 zpracovali dva přeživší, jezuita Manuel Álvares a také lékárník Henrique Dias), některá ztroskotání byla navíc převyprávěna i různými kronikáři. Čtenářská atraktivnost příběhů námořních katastrof přispěla k tomu, že se některá vyprávění stala prvními články intertextuálních řetězců. Anonymní vyprávění o ztroskotání lodi São João stojí na počátku jednoho z nejbohatších a nejvýznamnějších intertextuálních řetězců v portugalské literatuře,⁹ příběh této lodi a jejího kapitána Sepúlvedy totiž zpracovali tak významní autoři jako Luís de Camões nebo Jerónimo de Corte Real. Ze španělsky psaných vyprávění o ztroskotáních má tento rozměr právě Núñezův příběh, jež převyprávěli nebo komentovali například Gonzalo Fernández de Oviedo, Francisco López de Gómara nebo Inca Garcilaso de la Vega.

PROMĚNA, TREST, ZÁZRAKY A NÁVRAT: NĚKTERÉ MOTIVY VE VYPRÁVĚNÍCH O ZTROSKOTÁNÍCH

[...] a dalšího dne ráno jsem dostihl čtyři křesťany na koních, kteří se velmi podivili mému zvláštnímu ustrojení a indiánskému doprovodu. Dlouhou

8 Seixo 1996, s. 169.

9 Leal et alii 2011, s. 113–120.

chvíli na mne udiveně zírali a byli tak zaskočení, že na mne nemluvili ani se nemohli se na nic zeptat. Řekl jsem, ať mne dovedou ke svému kapitánovi [...]. [...] a požádal jsem, aby zapsali rok a měsíc a den mého příchodu k nim i to, jak jsem přišel, a tak to udělali.¹⁰

Takto popisuje svoje setkání se Španěly Álvar Núñez Cabeza de Vaca, který po rozpadu Narváezovy výpravy na Floridu roku 1527 strávil téměř deset let mezi indiánskými kmeny kolem Mexického zálivu a nakonec došel až na území Nového Španělska.

Tento úryvek je podstatný hned z několika důvodů. Setkání protagonisty s jeho krajany, které je ve vyprávění často předjímáno a v něž protagonista doufá, je popsáno jako moment velmi rozpačitý, neboť Španělé protagonistu nepoznají jako příslušníka vlastní kultury a nevědí si s ním rady. Dlouho předjímány okamžik se tak vlastně stává antiklimaxem, ne vyvrcholením vyprávění, jak si všímá Lagmanovich; Beatriz Pastor ho nazývá posledním ze série Núñezových ztroskotání.¹¹

Údiv, případně leknutí, provázející setkání trosečníka s jeho zachránci je jedním z častých motivů vyprávění o ztroskotáních. V tomto okamžiku bývá také popsán trosečníkův vzhled a moment trosečnickovy záchraně se tak většinou odehraje jako setkání dvou lidí naprosto odlišného vzezření, kteří se jeden druhému podivují.¹² Ve vyprávění Mesquity Perestrela je popsáno setkání s jistým Rodriguem Tristãem, přeživším ztroskotání lodi São João, který strávil několik let mezi domorodci, než ho našla skupina trosečníků z lodi São Bento putující kolem pobřeží jihozápadní Afriky směrem do Mozambiku: „Protože už tři roky chodil nahý a vystavoval se tak žáru slunce i zimě v těch krajích, změnila se barva jeho kůže a jeho vzezření natolik, že se od místních vůbec nelišil.“¹³ Trosečníci se změni k nepoznání a jedinými znaky, které je odlišují od domorodců, jsou často vousy a také řeč.

Motiv proměny fyzického vzhledu, který se ve vyprávěních o ztroskotáních opakuje a objevuje se snad téměř ve všech, je však různě zpracován a rozvinut. V obou výše citovaných úryvcích je zdůrazněna proměna trosečníka, která vystihuje jeho odloučení a přizpůsobení se cizím podmínkám. Jinak je tomu v již zmíněném vyprávění Maestre Juana, který ztroskotal roku 1527 u mělčin Serrana v západním Karibiku a na písčném ostrově přežil v doprovodu dalšího trosečníka přibližně osm let. V tomto vyprávění je fyzická proměna protagonisty-vypravěče a jeho druha pouze naznačena. Vypravěč uvádí, že byl zachráněn lodí Juana Bautisty, který oba trosečníky odvezl na Kubu a představil je guvernérovi, „který si prohlédl, jak jsme ustrojeni, a lodmistr ho pak informoval o našem životě“.¹⁴ Vyprávění Maestra Juana se vyznačuje strohostí, a přestože se v něm objevuje většina motivů typických pro vyprávění o ztroskotáních, oproti jiným vyprávěním jsou téměř vždy málo rozvinuty.

Naopak mistrovsky si s motivem fyzické proměny trosečníka pohrál Inca Garcilaso de la Vega ve svých *Pravdivých komentářích* (Comentarios reales), v nichž zpraco-

10 Núñez Cabeza de Vaca 2007, s. 202–203.

11 Lagmanovich 1993, s. 43, Pastor 1983, s. 335.

12 Barrera 2010, s. 22.

13 Mesquita Perestrelo 1564, s. 31.

14 Maestre Juan 1916, s. 23.

val příběh jistého Pedra Serrana, který podobně jako Maestre Juan prožil několik let na opuštěném ostrově v Karibiku. Podobnosti obou příběhů (Pedro i Juan ztroskotali ve stejné oblasti, jako trosečníci prožili téměř stejně dlouhou dobu, přibližně souhlasí i data ztroskotání) vedou k myšlence, že se pravděpodobně jedná o příběh jednoho a téhož muže,¹⁵ nelze to však prokázat s úplnou jistotou. Přestože se Serranův příběh po faktické stránce i dějem skutečně velmi podobá Juanovu vyprávění, Inkovo zpracování trosečnickovy proměny a jeho návratu se od ostatních citovaných úryvků podstatně liší: „chlupy na těle mu vyrostly tak, že vypadaly jako zvířecí srst, a to ne ledajaká, ale jako srst divokého prasete; vlasy a vousy mu sahaly až pod pás.“¹⁶ Takto podrobný a expresivně podaný popis proměny trosečnickova vzhledu ve vyprávěních o ztroskotáních nenajdeme. Tam je sice důležitým prvkem, který symbolizuje trosečnickovo přizpůsobení se životu v extrémních podmínkách a téměř vždy doprovází okamžik záchránění nebo návratu, ale v Inkově zpracování tento motiv nabývá rozměrů, které připomínají magický realismus: „poté, co viděl císaře, si ostříhal vlasy a vousy a nechal si je trochu kratší než po pás, před spaním si je splétal, protože kdyby to neudělal, rozprostřely by se po celé posteli a rušily ho ze spaní“.¹⁷

Inkův hrdina Pedro Serrano se po návratu do Španělska vydá za císařem a jeho zvláštní vzhled, stejně jako jeho vyprávění mu u císaře vydělají „důchod tisíc pesos“.¹⁸ V Inkově příběhu se tak proměňuje další důležitý motiv vyprávění o ztroskotáních, totiž motiv užitečnosti přinesených informací. Zdůrazňování praktického významu vyprávění se sice objevuje i v jiných novověkých cestopisech, ale ve vyprávěních o ztroskotáních hraje zvláštní roli právě proto, že se jedná o zprávy z nezdařených cest. Autoři svoje zprávy chápali jako možnost prokázat alespoň nějakou službu a ukázat tak, že jejich cesta nebyla zcela marná. Známá je Núñezova předmluva ke *Ztroskotáním*, kde autor explicitně uvádí, že mu „nezbylo nic jiného, než vykonat tuto službu, tedy přinést Vaší Milosti zprávu o tom, co jsem viděl a zažil během deseti let, kdy jsem chodil ztracený a nahý po mnoha zvláštních zemích“.¹⁹ Užitečnost přinesených informací zdůrazňuje také Maestre Juan ve svém dopise, kde uvádí, že svoje znalosti o nebezpečných mělčinách předal královskému kartografovi.²⁰ Právě snaha dokázat, že z nezdařené výpravy se přeživším podařilo přinést cenné a užitečné znalosti, vedla k posilování autobiografické a někdy automytizační složky vyprávění o ztroskotáních.

Inkovo zpracování Serranova příběhu se od Núñezova a Juanova vyprávění v tomto ohledu velmi odlišuje: Pedro Serrano žádné užitečné informace nepřinesl, jeho příběh je chápán prostě jako zvláštní, neobvyklý případ, který stojí zato vyprávět. Přitom Inkův přístup k příběhu Pedra Serrana nelze přisuzovat tomu, že nezpracovával ztroskotání vlastní. Francisco López de Gómara ve druhé části svých *Obecných dějin Indií* (Historia general de las Indias) pojednává o setkání Cortésových mužů s Jerónimem de Aguilar, který v době Cortésova příplutí k Yucatánu žil již osm let mezi

15 Ledezma 2010, s. 35; Simpson 1929, s. 369.

16 Vega 1991, sv.I, s. 25.

17 Vega 1991, sv. I, s. 26.

18 Tamtéž.

19 Núñez Cabeza de Vaca 2007, s. 76.

20 Viz Maestre Juan 1916, s. 21.

domorodci. V Gómarově vyprávění je znatelná snaha podat Aguilarův osud tak, aby se jeho ztroskotání nejevilo jako nešťastná nehoda, ale jako dílo Boží prozřetelnosti: „připadalo jim, že byl jistě zázrak, že do Alvaradovy lodi natekla voda, takže se museli vrátit na ostrov [...] a zůstat tam až do Aguilarova příchodu. On se totiž bezpochyby stal tlumočnickem a prostředníkem k dorozumívání [...]“²¹ V Gómarově podání se obě několik let od sebe oddělené události — Aguilarovo ztroskotání a nehoda Alvaradovy lodi — dostávají do přímé souvislosti a zdá se, jako by Aguilar ztroskotal proto, aby se později mohl stát Cortesovým tlumočnickem. Ztroskotání se tedy z této perspektivy nejeví jako nešťastná nehoda, ale jako událost, jež má pro conquistu svůj přesně daný význam.

Podobně jako v Gómarově kronice i ve vyprávěních o ztroskotáních se uplatňuje princip, který bychom mohli nazvat hledáním významu tragických událostí. Ztroskotání totiž nikdy není zobrazeno jako pouhá nešťastná náhoda, která by byla nespravedlivá, ale je na ně vždy nahlíženo jako na trest za hříchy jednotlivců nebo celé posádky lodí. „Těžko jsme hledali dokonce i kameny na zátěž a kotvení lodí, taková byla země, kam jsme se pro svoje hříchy dostali“,²² tak popisuje Cabeza de Vaca situaci při výrobě loďek, na nichž se zbytek Narváezovy výpravy pokusil odplout z pobřeží Floridy a zachránit se. Velmi výrazný je tento rys ve vyprávění již zmíněného jezuita Gaspara Afonsa, který bouře v Karibském moři interpretuje jako Boží varování a výzvu ke zpytování svědomí a dokonce zdůvodňuje i smrt některých cestujících a přežití jiných:

Vinní se utopili, přestože uměli dobře plavat, a nic jsme s tím nezmohli [...]. Nevinní se zachránili a jeden z nich byl tak maličký, že teprve začínal chodit, ale protože neměl vnitřní zátěž hříchů [...], nic ho netáhlo dolů [...].²³

Díky této interpretaci i osudy jednotlivých lidí, kteří za bouří buď zahynuli, nebo se zachránili, nabývají smyslu v rámci jasného systému dělení na vinné a nevinné, jež autor popisuje. Bouře, ztroskotání ani smrt jednotlivců nejsou náhodné, ale naopak odpovídají přesnému a jasnému systému Boží prozřetelnosti.

Autoři vyprávění o ztroskotáních však nejenže významem obdařují samotné ztroskotání, ale také pochopitelně interpretují svou účast na výpravě a svou roli na událostech po katastrofě. Vyprávění o ztroskotáních jsou jako všechny autobiografické diskursy interpretativní povahy a jedním z jejich základních principů je zobrazení života jako sledu událostí spojených příčinami a důsledky. Do přímých souvislostí bývají v autobiografických dílech dávány skutečnosti, které původně v žádném vztahu nebyly, aby byl příběh logicky koherentní.²⁴ Protagonista takového díla se pak jeví jako postava, jejíž životní cesta má nějaký konečný smysl a cíl.²⁵ Jestliže jsou tedy ve vyprávěních o ztroskotáních tragické události popsány jako zasloužený trest za hříchy, pak protagonista, který je zároveň vypravěčem, bývá zpravidla vykreslen jako

21 López de Gómara 1554, sv. II, s. 20 v.

22 Núñez Cabeza de Vaca 2007, s. 105.

23 Afonso 1984, s. 87.

24 Piña 1988, s. 35; Gusdorf 1980, s. 41; Spadacini-Talens 1988, s. 16.

25 Piña 1988, s. 33.

jedinec vyvolený přežít a pomáhat ostatním. Ne ve všech vyprávěních o ztroskotáních je oním vyvoleným jedincem právě autobiografická postava, kterou ztotožňujeme s autorem díla. Ve vyprávění Afonsa Luíse, který se plavil s Jorgem d'Albuquerque z Brazílie roku 1561 na lodi São António, je skutečným hrdinou příběhu silně idealizovaná postava kapitána Albuquerqueho.²⁶ Nicméně ve většině vyprávění o ztroskotáních je to protagonista-vypravěč, kdo je obdařen nějakými zvláštními schopnostmi a komu je dáno přežít a vést ostatní.

Nejvýraznější je tento rys v Núñezových *Ztroskotáních*, kde dosahuje až roviny automytizace.²⁷ Protagonista se postupně dostává do popředí příběhu tím, že se staví proti rozhodnutím velitele Narváeze, později už jako trosečník mezi svými druhy vynikne léčitelstvími úspěchy. Přestože jako první začal indiány léčit Núñezův druh Alonso del Castillo, Cabeza de Vaca brzy získal vedoucí postavení především díky tomu, že se mu dle jeho vyprávění podařilo vzkřísit mrtvého muže:

[...] viděl jsem, že nemocný, jehož jsme přišli léčit, byl mrtvý [...]. Když jsem dorazil, našel jsem toho indiána s očima v sloup a bez pulzu a vše ukazovalo na to, že je mrtvý, jak se mi zdálo, to samé řekl také Dorantes.²⁸

Z tohoto úryvku je zřejmá snaha vypravěče o opatrnost: neodvází se tvrdit zcela přímo, že muž byl skutečně mrtvý, ale hovoří pouze o známkách jeho stavu a odvolává se na tvrzení svého druha. Podobně opatrně je vylíčen i moment mužova vzkříšení, kdy vypravěč informaci o zázračném zmrtvýchvstání vkládá do úst domorodcům: „[indiáni] řekli, že ten, co byl mrtvý a jehož jsem v jejich přítomnosti léčil, se zvedl zdravý [...]“.²⁹ Léčitelství úspěchy jsou ve *Ztroskotáních* vždy interpretovány jako projev Boží milosti a právě protagonista je tím, kdo Bohu nejvíce důvěřoval a byl odměněn: „o sobě mohu říci, že jsem vždy doufal v Boží milosrdenství, že mne zachrání z toho zajetí, a také jsem to vždy říkal svým druhům.“³⁰

Protagonistovy mimořádné činy při léčení domorodců dostanou na konci díla ještě další vysvětlení ve slavné předpovědi Maurky z Hornachos. V poslední kapitole se autor totiž vrací na začátek, do chvíle před vyloděním na Floridě, aby vylíčil osud těch, kteří se nevydali s Narváezem po pevnině, ale zůstali na lodích. Vypravěč zde reprodukuje rozhovor mezi kapitánem a jistou Španělkou, která ho varuje před tragickým koncem výpravy na základě věštby, kterou ještě ve Španělsku měla pronést maurská věštkyně:

Ta mu řekla, když se chystal vydat na pevninu, aby od toho upustil, že se domnívá, že žádný z těch, kdo s ním půjdou, se nevrátí. A pokud se přece někdo zachrání, Bůh pro něj vykoná velké zázraky.³¹

26 Luís 1601.

27 Maura 1988.

28 Núñez Cabeza de Vaca 2007, s. 157.

29 Tamtéž.

30 Tamtéž, s. 156.

31 Tamtéž, s. 219.

Na konci vyprávění se tedy dovídáme, že tragický osud výpravy byl předpovězen a že se předpověď vyplnila, protože vypravěč neopomíná dodat, že „vše se na cestě odehrálo přesně tak, jak nám řekla“. Díky této rafinované hře se autor pomocí věštby a reprodukováných proslavů jiných postav nepřímou označí za člověka, jehož prostřednictvím Bůh vykonával zázraky. Protagonistovo přežití katastrofy i činy, které potom vykonal, jsou tak obdařeny jasným významem a v žádném případě se nejví jako shoda náhod a okolností.

Epizody, v nichž protagonista a jeho druhové zázračně uzdravují indiány, pochopitelně vzbuzují mnoho otázek. Můžeme o nich uvažovat jako o prostředku, díky němuž autor dokázal přeměnit katastrofální nezdár Narváezovy dobovateľské výpravy ve vlastní misionářský úspěch a napsat o sobě epopěj.³² Je také velmi lákavé hledat za popisy uzdravování indiánů autorovy skutečné zážitky. Jacques Lafaye tvrdí, že domorodci zřejmě kolektivně přinutili Cabezu de Vaca a jeho druhy k účasti na rituálech a vykonávání zázraků, a pak ho také přesvědčili, že zázraky se skutečně odehrály.³³ Podobně také Silvia Spitta poukazuje na to, že Cabeza de Vaca si musel zvolit určitý způsob, jak své zkušenosti v díle popsat, a dal jim tedy takovou podobu, která byla pro jeho současníky pochopitelná, přičemž ovšem skutečně věřil, že zázraky, jež popisuje, vykonal.³⁴ Je samozřejmě v podstatě nemožné spolehlivě usoudit, zda jsou tyto epizody autorovou invencí, pomocí níž mohl neúspěch přetavit v úspěch, nebo zda se v nich spíše odráží autorova, možná nevědomá, interpretace vlastní role při domorodých rituálech a slavnostech. Interpretace těchto epizod tedy zůstává otevřená, nicméně z Núñezova díla lze poměrně snadno vyčíst snahu prezentovat se v co nejlepším světle a *Ztroskotání* tedy lze označit za dílo automytizačního charakteru.

Núñezův příběh byl převyprávěn a komentován několika kronikáři a jeho role se v různých zpracováních liší. Gonzalo Fernández de Oviedo ve své kronice částečně přepsal a komentoval dnes ztracenou zprávu, kterou měli sepsat Cabeza de Vaca a jeho druhové ještě v Novém Španělsku. Vzhledem k tomu, že na jejím autorství se podíleli všichni tři přeživší Narváezovy výpravy, Cabeza de Vaca v ní není vůbec výrazným protagonistou. V Oviedově převyprávění zcela chybí epizoda se vzkříšením mrtvého muže, na uzdravování domorodců se v této verzi podílejí vždy všichni tři trosečníci, kteří „léčili a dělali zázraky“,³⁵ a Álvaro Núñez nad nimi nijak nevyčníká. Cabeza de Vaca tedy zřejmě provedl mnoho změn a dílo, které vydal sám poprvé v roce 1542, se od zprávy přepsané Oviedem velmi liší. Ani v krátkém Gómarově převyprávění není Cabeza de Vaca zcela ústřední postavou, nicméně Gómara, který měl zřejmě k dispozici první vydání *Ztroskotání*, reprodukuje epizodu se vzkříšením mrtvého muže a ve druhé části své kroniky, kde se o Cabezovi de Vaca znovu zmiňuje v souvislosti s jeho funkcí guvernéra oblasti Rio de la Plata, ho dokonce charakterizuje jako muže, který „vykonal zázraky“.³⁶ Lafaye Gómarovo zpracování Núñezova příběhu hodnotí jako zásadní, protože Gómarova kronika byla pravděpodobně více rozšířená

32 Lastra 1984, s. 155; Maura 1988, s. 109.

33 Lafaye 1993, s. 35.

34 Spitta 1993, s. 320–321.

35 Fernández de Oviedo 1959, sv. IV, s. 313.

36 López de Gómara 1554, sv. I, s. 322 v.

než samotná *Ztroskotání* a někteří pozdější autoři převzali epizodu vzkríšení mrtvého a její hodnocení jako zázraku právě z ní.³⁷

V úryvku ze setkání Cabezy de Vaca se Španěly citovaném na začátku této podkapitoly je také velmi podstatná zmínka, že protagonista si vyžádal, aby bylo zapsáno datum jeho příchodu na území Nového Španělska. Uvedení přesného data zachránění trosečnicků z jejich nedobrovolného pobytu v cizím prostředí je dalším z prvků, které se ve vyprávěních o ztroskotáních opakují a o nichž můžeme tvrdit, že jsou pro ně typické. Například Portugalec Mesquita Perestrelo na konci svého vyprávění podrobně popisuje svůj život v domorodé vesnici, kde sloužil jako otrok, a okamžik, kdy náhodou připlula portugalská loď, která ho později odvezla do Mozambiku:

Mým osudem bylo žít v jedné vesnici [...] a jednoho dne, a bylo to třetího listopadu, jsem seděl uvnitř chatrče a nevěnoval ničemu pozornost, myslel jsem na konec svého života, který jsem očekával brzy [...], když ke mně přišel jeden Kafr a řekl, že připlouvá loď.³⁸

Podobně přesný časový údaj také najdeme v dopise Maestra Juana: „dal Bůh a jeho milosrdenství nás zachránilo a v den před svátkem svatého Matěje v poledne jsme viděli připlouvat loď.“³⁹ Přesné datum zachránění trosečnicků je ve vyprávěních o ztroskotáních podstatné z několika důvodů. Předně tento časový údaj bývá často prvním takovým údajem po dlouhých popisných pasážích. Jak již bylo řečeno, ve vyprávěních o ztroskotáních se mísí autobiografické a cestopisné prvky, a právě popisnost charakteristická pro cestopis v některých částech mnoha vyprávění o ztroskotáních převládá. Popisná složka je například velmi důležitá v centrálních kapitolách Núñezových *Ztroskotání*.⁴⁰ Některé z těchto kapitol jsou zcela věnovány popisům života a zvyků domorodců, téměř úplně v nich mizí časové údaje a děj se neposouvá dál (např. kapitoly 25 a 26). Podobně také v dopise Maestra Juana je datum zachránění protagonisty a jeho druha z pustého ostrova prvním přesným časovým určením po popisech života na ostrově a pokusů o záchranu na voru. Datum zachránění trosečnicků tak ve vyprávěních také označuje konec popisné části a návrat k ději a akci.

Především je ale uvedení data záchrany důležité v symbolické rovině: představuje milník, od něhož se datuje trosečnickův návrat do vlastní kultury. Ve vyprávěních o ztroskotáních tak najdeme zpravidla dvě, někdy tři data: datum vyplutí z vlasti,⁴¹ datum záchrany a trosečnickova setkání s krajany a někdy také datum konečného návratu zpět.

Jedním z nejslavnějších trosečnických příběhů 16. století je bezpochyby případ Gonzala Guerrera a Jerónima de Aguilar, kteří ztroskotali u břehů Yucatánu v roce 1511, kam se o osm let později dostal Hernán Cortés. Přestože ani Jerónimo de Aguilar, který se přidal ke Cortésovi a sloužil mu jako tlumočnick, ani Gonzalo Guerrero, který

37 Lafaye 1993, s. 27–28.

38 Mesquita Perestrelo 1564, s. 70.

39 Maestre Juan 1916, s. 22.

40 Pezzuto 2008, s. 42.

41 Mnoho Portugalců ztroskotalo na zpáteční cestě z Indie nebo Brazílie, často tedy uvádějí jak datum vyplutí z Portugalska, tak počátek zpáteční cesty z Indie.

zůstal mezi mayskými indiány, nezanechali žádnou písemnou památku, jejich příběh převyprávělo mnoho kronikářů 16. století, např. Bartolomé de Las Casas, Gómara nebo Bernal Díaz del Castillo. Jedná se tedy o příběh, jehož různá zpracování můžeme považovat za další významný intertextuální řetěz. Navíc četnost zpracování osudu dvou trosečnicků z Yucatánu se zdá ukazovat na velkou oblíbenost vyprávění o ztroskotáních a jejich význam. Aguilarův a Guerrerův případ byl převyprávěn tolikrát nepochybně také proto, že současníky skutečně fascinoval.

Není jistě náhodné, že ve většině zpracování jejich příběhu se objevuje podrobný popis Aguilarova setkání s Cortesovými vojáky a jeho zvláštní dotaz na den v týdnu. Podle Gómary se Aguilar, když se přesvědčil, že vojáci jsou Španělé, měl zeptat: „jestli je středa, jelikož měl knihu hodinek, podle níž se každý den modlil“.⁴² Podobně je scéna setkání vylíčena v kronice Bartolomého de las Casas: „Zeptal se, zda je středa, řekli mu, že ne, že je neděle, on se totiž, přestože měl knihu hodinek, spletl v počítání dnů.“⁴³ Podobně jako ve vyprávění Cabezy de Vaca se setkání nejprve odehraje jako rozpačité rozpoznávání: Aguilar si musí ověřit, zda vojáci jsou skutečně Španělé, a Cortesovi muži nejdříve nechápou, že Aguilar není indián. Hned poté, stejně jako ve *Ztroskotáních* a dalších vyprávěních napsaných trosečnickem, následuje zmínka o datu záchránění. A tato zmínka nebo otázka, která se skutečně objevuje téměř ve všech vyprávěních o ztroskotáních, je důležitá svou symbolikou. Měření času na dny, týdny, měsíce a roky se totiž v těchto příbězích stává jedním ze symbolů identity západního člověka. Trosečnickova izolovanost a zkušenost života v kulturně velmi odlišném prostředí je vyjádřena právě v otázce na přesné datum. Ve chvíli, kdy se trosečnick vrátí k západnímu měření času, vrací se také ke své kultuře.

Zajímavě je otázka měření času pojata v Núñezových *Ztroskotáních*, kde vypravěč používá jak domorodé dělení roku na období hojnosti a hladu, tak dělení roku na měsíce a týdny a někdy tyto dva různé druhy časových údajů dokonce kombinuje: „Řekl jsem svým druhům, že na ně počkám v době zrání plodů opuncí do úplňku.“⁴⁴ To, že si autor tento rozdíl plně uvědomoval, vyplývá z explicitního pojednání o tom, jak domorodci čas měří, ve 22. kapitole: „Všichni tito lidé neměřili čas podle Slunce nebo Měsíce, nepočítají ani měsíce v roce, rozumí a znají lépe rozdílná období podle zrání plodů [...]“.⁴⁵ Dva různé druhy časových údajů, které jsou ve vyprávění použity, jsou velmi důležité, protože na nich autor mohl snadno a srozumitelně ukázat, že se sice musel přizpůsobit životu v cizím prostředí, ale také že se snažil uchránit si mnohé prvky z vlastní kultury. V momentě, kdy se protagonista-vypravěč potká se Španěly a poprosí o zapsání přesného data svého příchodu k nim, za sebou nechává domorodce a jejich odlišování období zrání plodů a hladu, aby se vrátil ke své kultuře. Z této perspektivy se ani Aguilarův dotaz na den v týdnu nejeví jako zcela bizarní, protože je jím symbolicky vyjádřena zoufalá snaha trosečnicka vytrženého z vlastní kultury zachovat si svoji identitu během dlouhých osmi let pobytu mezi domorodci. Motív měření času, počítání dní, měsíců a roků se tak stává důležitým atributem literárních postav trosečnicků (velký význam má tento prvek pochopitelně ve slavném Defoeově

42 López de Gómara 1554, sv. II, s. 19 v.

43 Las Casas 1986, sv. III, s. 230.

44 Núñez Cabeza de Vaca 2007, s. 148–149.

45 Tamtéž s. 160.

románu)⁴⁶ a lze ho považovat za prvek, který pro svou symbolickou sílu přibližuje vyprávění o ztroskotáních krásné literatuře.

Portugalská a španělská vyprávění o ztroskotáních 16. století představují zajímavou skupinu textů na pomezí cestopisu a autobiografie. Jsou si až překvapivě podobná a sdílejí mnoho prvků a motivů, které pro ně můžeme považovat za charakteristické. Na formování tohoto žánru, jak bývají vyprávění o ztroskotáních — ale především ta portugalská — někdy nazývána, mělo vliv zřejmě několik faktorů. Dějové podobnosti i podobnosti v popisech viděných skutečností nepochybně částečně vycházejí ze skutečných zážitků autorů, které musely mít podobný charakter. Nicméně některé prvky, které se ve vyprávěních o ztroskotáních opakují, vycházejí také z tradice středověkých cestopisů, na něž tyto zprávy navazují. Svou roli také nepochybně sehrála snaha autorů prezentovat se ve svých příbězích v co nejlepším světle: zcela vědomě si vybírali ty motivy, které byly čtenářsky nejatraktivnější, a snažili se vykreslit sebe samy nejen jako trosečníky, ale především jako lidi vyvolené k přežití.

LITERATURA

- Afonso, Gaspar. „Naufragi e peregrinazioni americane di Gaspar Afonso“. *Naufragi e peregrinazioni americane di Gaspar Afonso*. Ed. G. Lanciani. Milano : Cisalpino — Goliardica, 1984, s. 27–90.
- Barrera, Trinidad. „Otra vuelta de tuerca al naufragio de Pedro Serrano“. In *Renacimiento mestizo: Los 400 años de los Comentarios reales*. Ed. J. A. Mazzotti. Madrid — Frankfurt/Main : Iberoamericana — Vervuert, 2010, s. 19–29.
- Fausett, David. *The Strange and Surprising Sources of Robinson Crusoe*. Amsterdam — Atlanta : Rodopi, 1994.
- Fernández de Oviedo, Gonzalo. *Historia general y natural de las Indias*. Ed. J. Pérez de Tudela Bueso. Madrid : Biblioteca de Autores Españoles, 1959.
- Goetz, Rainer H. *Spanish Golden Age Autobiography in Its Context*. New York : Peter Lang, 1994.
- Gusdorf, Georges. „Conditions and Limits of Autobiography“. In *Autobiography. Essays Theoretical and Critical*. Ed. J. Olney. Princeton : Princeton University Press, 1980, s. 28–48.
- Guzmán Rubio, Federico. „Tipología del relato de viajes en la literatura hispanoamericana: definiciones y desarrollo“. *Revista de Literatura*, 2011, vol. 73, n. 145, s. 111–129.
- Koiso, Kioko. *Mar, medo e morte: aspectos psicológicos dos naufragos na História Trágico-Marítima, nos testemunhos inéditos e noutras fontes*. Cascais : Patrimonia Historica, 2004.
- Lafaye, Jacques. „Los milagros de Álvar Núñez Cabeza de Vaca (1527–1536)“. In *Notas y comentarios sobre Álvar Núñez Cabeza de Vaca*. Ed. M. Glantz. México : Grijalbo, 1993, s. 17–35.
- Lagmanovich, David. „Los Naufragios de Álvar Núñez como construcción narrativa“. In *Notas y comentarios sobre Álvar Núñez Cabeza de Vaca*. Ed. M. Glantz. México : Grijalbo, 1993, s. 37–48.
- Las Casas, Bartolomé de. *Historia de las Indias*. México : Fondo de Cultura Económica, 1986.
- Leal, María Luisa; Carrasco González, Juan; Fernández, María Jesús. „Literatura portuguesa durante el siglo XVI“. In *Historia de la Literatura Portuguesa*.

46 Defoeovým bezprostředním inspiračním zdrojem pro Robinsona Crusoea byl případ skotského námořníka Alexandra Selkirka, který strávil čtyři roky na jednom z ostrovů Juana Fernández. Defoe však mohl znát i další podobné případy, mimo jiné příběh Pedro Serrana z Inkových *Pravdivých komentářů*. Fausset 1994, s. 4.

- Ed. M. J. Fernández. Mérida : Junta de Extremadura, 2011, s. 47–145.
- Ledezma, Domingo. „Los infortunios de Pedro Serrano: huellas historiográficas de un relato de naufragio“. In *Renacimiento mestizo: Los 400 años de los Comentarios reales*.
- Ed. J. A. Mazzotti. Madrid — Frankfurt/Main : Iberoamericana — Vervuert, 2010, s. 31–50.
- López de Gómara, Francisco. *Historia general de las Indias, y todo lo acaesido enellas desde que se ganaron hasta agora y la conquista de Mexico y dela Nueva España*. Anueres : Martin Nuncio, 1554.
- Luís, Afonso. *Navfragio qve passov Iorge Dalbuquerque Coelho, Capitão e Governador de Parnambuco*. Lisboa : Antonio Alvarez, 1601.
- Maestre Juan. „Relación de su naufragio y de los trabajos que pasó en los ocho años que estuvo en la isla de la Serrana“. In *Relaciones históricas de América. Primera mitad del siglo XVI*. Ed. M. Serrano y Sanz. Madrid : Sociedad de Bibliófilos Españoles, 1916, s. 16–25.
- Maura, Juan Francisco. *Los Naufragios de Álvaro Núñez Cabeza de Vaca: o el arte de la automitificación*. México : Frente de afirmación hispanista, 1988.
- Mesquita Palestrelo, Manoel de. *Naufragio de Nao Sam Bento. Summario da viagem que fez Fernão d'Alvarez Cabral, quem partio pera a India por Capitão moor da armada que foy ho anno de M. D. LIII até que se perdeo na costa do Cabo de Boa esperança, e dos seus trabalhos e morte. E do que mais socedeo aos que da sua cõpanhia escaparão do caminho que fizeram per terra e mar: até chegarem as ditas partes*. Lisboa : 1564.
- Núñez Cabeza de Vaca, Álvaro. *Naufragios*. Ed. J. F. Maura. Madrid : Cátedra, 2007.
- Pastor, Beatriz. „Desmitificación y crítica en la relación de los Naufragios“. In *Notas y comentarios sobre Álvaro Núñez Cabeza de Vaca*. Ed. M. Glantz. México : Grijalbo, 1993, s. 89–118.
- Pastor, Beatriz. *Discurso narrativo de la conquista de América*. La Habana : Casa de las Américas, 1983.
- Pezzuto, Marcela. „Una lectura de Naufragios de Álvaro Núñez Cabeza de Vaca a la luz de un modelo de relato de viajes“. In *Escrituras del viaje. Construcción y recepción de “fragmentos de mundo”*. Ed. S. M. Carrizo Rueda. Buenos Aires : Biblos, 2008, s. 35–50.
- Piña, Carlos. „Verdad y objetividad en el relato autobiográfico“. In *La invención de la memoria*. J. Narváez. Santiago de Chile : Pehuén, 1988, s. 29–39.
- Seixo, Maria Alzira. „O Abismo sob o mar que se ergue (a partir do relato de naufrágio da nau Santiago, com recurso aos relatos das naus São Francisco e Conceição, e com fundamento noutros textos da História Trágico-Marítima)“. In *A História Trágico-Marítima. Análises e perspectivas*. Ed. M. A. Seixo — A. Carvalho. Lisboa : Edições Cosmos, 1996, s. 161–188.
- Simpson, Lesley Byrd. „The Spanish Crusoe: An Account by Maese Joan of Eight Years Spent as a Castaway on the Serrana Keys in the Caribbean Sea, 1528 — 1536“. *The Hispanic American Historical Review*, 1929, vol. IX, n. 3, s. 368–376.
- Spadaccini, Nicholas–Talens, Jenaro. „Introduction: The Construction of the Self. Notes on Autobiography en Early Modern Spain“. In *Autobiography in Early Modern Spain*. Ed. N. Spadaccini–J. Talens. Minneapolis : The Prisma Institute, 1988, s. 9–40.
- Vega, El Inca Garcilaso de la. *La Florida*. Ed. C. Mora. Madrid : Alianza, 1988.
- Vega, El Inca Garcilaso de. *Comentarios reales*. Caracas : Biblioteca Ayacucho, 1991.
- Vydrová, Hedvika. „Hispanoamerická literatura“. In *Slovník spisovatelů Latinské Ameriky*. Ed. E. Hodoušek. Praha : Libri, 1996, s. 18–52.

PORTUGUESE AND SPANISH CASTAWAYS OF THE 16TH CENTURY AND THEIR ACCOUNTS

The shipwreck accounts were written mainly by survivors of catastrophic shipwrecks on overseas voyages to America and India, and therefore belong to the huge corpus of works written in the 16th century about exploring and conquering new territories. Unlike the most of the written sources of the period, these accounts do not celebrate the overseas enterprise, they bring a new, tragic perspective and describe the dangers and misery of overseas voyages. The shipwreck accounts are often seen as a specific genre and can be studied from the perspective of travel narrative as well as from the perspective of autobiographical writing. There are many common motifs and elements in these accounts such as the physical transformation of the castaway, the interpretation of the shipwreck as a punishment, and the motive of time.

KLÍČOVÁ SLOVA:

vyprávění o ztroskotáních — cestopis — autobiografie — hispanoamerická literatura — portugalská literatura — 16. století — zámořské plavby
shipwreck accounts — travel narrative — autobiography — Spanish American literature — Portuguese literature — 16th century — overseas voyages

Jaroslava Marešová (*1984) vystudovala hispanistiku na Filozofické fakultě UK, kde v roce 2016 obhájila disertační práci věnovanou španělským a portugalským vyprávěním o ztroskotáních v 16. století. Vyučuje na Katedře románských jazyků Fakulty přírodovědně-humanitní a pedagogické Technické univerzity v Liberci. Zabývá se především hispanoamerickou literaturou koloniálního období.

